

Szász Lajos

„... AKI BÜNT KÖVETETT EL BŰN NÉLKÜL”

A református lelkész és az izraelita felekezetűek megkeresztelése Gégényben 1943/44-ben

Bevezetés

A magyarországi keresztény egyházaknak a holokauszt során a zsidómentésben betöltött szerepét immár számos visszaemlékezés, az események után pár évvel a résztvevők vagy kortársak tollából származó elemzés, illetve több szaktudományos munka dolgozta fel.¹ Ezen írások azonban nagyon különböző aktuális céllal és irányzattal készültek, nem véletlen, hogy gyakran értékeléseikben is egészen eltérő eredményekre jutnak. Általánosan elmondható, hogy a zsidómentéssel kapcsolatos munkák közül a tudományos igényű feldolgozások többnyire az egyházak felsővezetésével foglalkoznak, csupán az egyházi döntéshozók megnyilatkozásait és cselekedeteit vázolják fel, értékelik. Gyakran elfelejtkeznek a katolikus alsópapság és a protestáns lelkészi kar tevékenységéről. Mindez természetesen az általános forráshiánnyal, a helyi, illetve egyéni történetek feldolgozatlanságával is magyarázható, de nem ritka az a – leginkább kimondatlan – felfogás sem, amely a keresztény egyházak fellépését, megnyilvánulásait mintegy a vezetőinek, az érsekeknek és püspököknek a szerepvállalásában látja megjelenni. Ez a koncepció kimondatlanul is feltételezi, hogy az adott egyházi vezetők zsidókérdésben elfoglalt álláspontja, a zsidómentésben való bátor vagy kevésbé bátor részvétele jellemzi az összes, az egyházi hierarchiában alacsonyabb beosztásban szolgáló lelkész vagy pap gondolkodását.

Jelen dolgozatban egy ilyen egyéni történetet, egy vidéki református lelkésznek a zsidómentésben (egészen konkrétan izraelita felekezetűek szabálytalan módon történő megkeresztelésében) való szerepvállalását kívánom bemutatni. Az eset nagyszerűen példázza, hogy milyen személyes dilemmákkal, gyötrő kételyekkel kellett megküzdenie egy olyan lelkésznek, aki a felette álló egyházi hierarchia állásfoglalásait lelkiismereti és teológiai okokból nem tudta magáévá tenni. Mielőtt a tanulmány tárgyát képező személyes történet bemutatására térnék, fontosnak tartom – a jobb érthetőség végett – a zsidók megkeresztelésével kapcsolatos korabeli hivatalos egyházi állásfoglalások megvizsgálását, illetve az esetleges párhuzamos történetek felvázolását, melyek érthetőbbé teszik az itt vizsgált egyedi esetet is.

¹ A keresztény egyházakról általában lásd Randolph L. BRAHAM: *Magyarország keresztény egyházai és a holokauszt = Tanulmányok a holokausztról*, I., szerk. Randolph L. Braham, Balassi, Budapest, 2001, 9–36. A protestáns egyházakra vonatkozó irodalmat lásd MAJSAI Tamás: *A protestáns egyházak az üldözés ellen = Magyarország 1944. Üldözöttség – Embermentés*, szerk. Szita Szabolcs, Nemzeti Tankönyvkiadó – Pro Homine–1944 Emlékbizottság, Budapest, 1994, 150–184.

A református egyház és a zsidó vallásúak megkeresztelésének kérdése 1943/44-ben

A keresztény egyházakba betérni szándékozó, és a megszerzett keresztlevéllel valamiféle védelmet, esetleg éppenséggel a deportálást elkerülni remélő zsidók kérdése már az 1930-as években foglalkoztatta az egyházi közvéleményt. Cikkek jelentek meg, melyek a betérni vágyók egyéni motivációit firtatták, az évtized közepétől megszorodó áttérések hatására pedig többen a feltételek szigorítását indítványozták.² Azonban az egész, lassan akuttá váló helyzetre adandó megfelelő válasz keresése 1943/44 táján kezdte el erőteljesebben foglalkoztatni a keresztény felekezeteket. A betérni kívánók igen nagy száma – hiszen csak Budapesten több ezer főről volt szó –, a kérdés sürgető volta és a fennforgó teológiai kérdés állásfoglalásra készítette az egyházi vezetőket is. A hivatalos református egyházi dokumentumokon, zsinati tanácsi, egyházkerületi stb. határozatokon túl részletesebben Ravasz László dunamelléki püspök, konventi és zsinati lelkészi elnök személyes véleményét ismerjük, melyet több alkalommal is kifejtett. Ravasz és a református egyházi hierarchia csúcsán állók tudatában voltak annak, hogy a betérni kívánók számos esetben csupán a keresztlevéllel járó előnyöket, a remélt biztonságot kívánják, azonban a kereszttség teológiai konzekvenciáit nem kívánják levonni, nem feltétlenül akarnak az egyház elkötelezett tagjaivá válni. Ennek kívántak gátat szabni a református vezetők, amikor a Ravasz vezetésével összeülő zsinati tanács 1943 májusában elfogadta – több évi előkészítés után – az betérésekről rendelkező új szabályrendeletét.³ Az új dokumentum a betérést a korábbiakhoz képest megnehezítette, azt egy legalább hathónapos, de általában egy éven át tartó előkészítéshez kötötte. A betérésről ráadásul a lelkész nem egymagában döntött, hanem a gyülekezet vezetőségének, a presbitériumnak a jóváhagyása is szükséges volt hozzá. A szabályrendelet hangsúlyozza, hogy az áttéréseket minden esetben a területileg illetékes lelképásztornak kell intéznie. A fennmaradt források szerint a tárgyalás során a résztvevők egyhangúan döntöttek a javaslat mellett. Csupán Juhász Nagy Sándor, az egyik tiszántúli világi képviselő nyújtott be ellenvéleményt, már az előkészítési szakaszban. Ebben a betérések könnyítését, az azt óhajtoknak a kereszttség azonnali kiszolgáltatását, ezzel együtt pedig a konfirmációra – tehát a teljes jogú egyháztagságra – történő felkészítés megkezdését, a köztes időre pedig egy külön egyháztagsági formát, a hosszú történelmi múlttal bírót, a teljes egyháztagságra felkészítő *katechumenátus* felállítását javasolta.⁴

Tagadhatatlan, hogy hatalmas nyomás nehezedett már ekkor is az egyházi tisztviselőkre, lelkészekre és papokra, de ez 1944 márciusától, a német megszállást követően még nagyobb mértékben növekedett. Egyes becslések szerint 1944 során csak Buda-

² *Az áttérők lelki gondozása*, Református Élet 1937/8., 73; *Mit kerestek ti a keresztységben? Részletek dr. Ravasz László rádióprédikációjából*, Református Élet 1938/51., 498–499; s. k.: *A zsidók áttérése*, Református Élet 1939/18., 189.

³ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára [a továbbiakban: MREZSLT] I. 38. d. A magyarországi református egyház 1939. március 1-én megnyílt zsinatának irományai. 40. sz. Szabályrendelet a más egyházak és vallásfelekezetek kebeléből áttérők felvételéről. 2–6.

⁴ Juhász Nagy Sándor különvéleményének szövegét közli MÁTHÉ Elek: *Zsidómisszió vagy zsidóüldözés*, Theologiai Szemle 1960/1., 45.

pesten több ezren kérvényezték a megkeresztelésüket, sokakat meg is kereszteltek közülük.⁵ A fővárosi nyomás olyan nagy volt, hogy egyes egyházakhoz is kötődő csoportok keresztleveleket hamisítottak, illetve – amint erről Éliás József református lelkész, a zsidómisszióval megbízott Jó Pásztor Bizottság vezetője beszámolt – eredeti, a korábbi zsidótörvényekkel kapcsolatos igazoló eljárások során keletkezett anyakönyvi kivonatokat osztottak ki nagy tételben.⁶ Mások pedig érvényes keresztleveleket töltöttek ki a kérelmezők adataival, esetleg a keresztelés megtörténte nélkül.⁷ A megnövekedett igény és a szélsőjobboldalról érkező, a keresztelések beszüntetésére irányuló követelés erősítette egyes egyházi vezetőkben azt a meggyőződést, hogy nem szabad kockáztatni a már korábban kitért zsidók életét azzal, hogy a tömeges keresztelésekkel devalválják annak könnyítéseket kieszközölő értékét. Éliás visszaemlékezése szerint Ravasz László már 1942 nyarán egy személyes találkozájuk alkalmával utalt erre.⁸ De ehhez a véleményéhez tartotta magát egy 1944 júniusának végén keletkezett, a személyes levéltári hagyatékában fennmaradt irat tanúsága szerint a megszállás és a vidéki deportálások ideje alatt is.⁹ Nézetéhez Ravasz a háború után is hű maradt, visszaemlékezéseinek egy 1960-ban keletkezett részében fejtette ki nagyjából a korábbiaknak megfelelő gondolatait. Ez utóbbiban egyébként feltehetően éppenséggel az őt és véleményét megtámadó, Ravasz által nemes egyszerűséggel csak „pornográf egyháztörténet-írásként” aposztrofált, Máthé Elek tollából származó írással polemizált, mely egyértelműen a betérések mindenféle korlátozások nélküli engedélyezése mellett tette le a garast.¹⁰

Ravasz a nézeteit viszonylag egyszerű, logikusnak tűnő, részben teológiai, részben pedig pragmatikus, a keresztlevelek értékére vonatkozó érvekkel támasztotta alá. 1944-ben arról írt, hogy a zsidóságon egyfajta „menekülési rémület” lett úrrá, aminek következtében sokan a „keresztényen egyház falai között” kerestek menedéket. Az igazi probléma – teológiai szempontból – mindezzel éppen az, hogy ez a zsidó tömeg a „megtérés motívumai közül csak éppen arra az egyetlen egyre nem volt figyelemmel, amelyik pedig egyes-egyedül lehet Isten-szerinti ok, t. i. a Krisztushoz való térés öntudatos megvallására”, éppen ezért az egyházaknak szabályszerűen védekezniük kell az áttérni vágyók ellen. Az így megkeresztelkedettek úgy tekintettek a keresztségre, „mintha egy elsőrangú céggel életbiztosítást kötöttek volna”. A menekvést, biztonságot remélő áttérőknek azonban csalódnium kellett, mivel egy olyan állami hatalommal szemben várták a védelmet, amely felett az egyházaknak nincs befolyása. Írásának to-

⁵ Az ezzel kapcsolatos konfliktusokra világít rá Máthé Elek: *Uo.*

⁶ Szénes Sándor interjúja Éliás Józseffel = SZENES Sándor: *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok. Beszélgetések*, k. n., Budapest, 1986, 49.

⁷ Feltehetően erre utalt Szabó Imre akkori Kálvin téri segédlelkész visszaemlékezéseiben, amikor leírja, hogy Vargha Tamás kunszentmiklósi lelkész felesége az ő tudtával vitt el üres, kitöltetlen keresztleveleket a lelkészi hivatalból. Lásd SZABÓ Imre: *Sírjanak a papok. Mozaikok egy falusi lelkész életéből*, KEPE – Vértessaljai Református Egyházmegye, Kiskunfélegyháza–Cece, 2001, 174.

⁸ Szénes Sándor interjúja Éliás Józseffel, 37.

⁹ Ravasz László általános tájékoztatója arról, hogy a magyar evangéliumi egyházak mit tettek a legújabb időkben a zsidókérdéssel kapcsolatban, közlésezi MAJSAI Tamás, Budapesti Negyed 1995/2., 176–180.

¹⁰ RAVASZ László: *Emlékezéseim*, Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1992, 214–215.

vábbi részében pedig arra panaszkodott a püspök, hogy nem is találkozott olyannal, aki az egyháznál nem protekciót, hanem magát Krisztust kereste volna.¹¹ Az aktív szolgálatból való visszavonulása után keletkezett emlékezéseiben lényegében a fentebbi érvelést ismételte meg, hangsúlyozva, hogy „a keresztyén egyházba áttérni és a keresztséget felvenni Krisztusért, és kegyelmi ígéretéért kell, nem pedig azért, hogy valaki közjogi helyzetét, társadalmi állását, vagyონát megtartsa és gyarapítsa”.¹² A hamis bizonyítványok kiállítását még ekkor is hazugságnak, és így megengedhetetlennek tartotta. A tömeges keresztteléssel pedig szerinte a keresztlevelek hitelét veszélyeztették volna. Ravasz utalt arra, hogy a katechumenátus, amely a zsinati tanács értelmezésében – eltérően Juhász Nagy Sándor felfogásától – a kereszttelést megelőzi, nem pedig követi, és csupán az arra történő felkészítés kezdetét jelképezi, mégis a hatóság által elfogadott „egyháztagság” volt.¹³ A Ravasz László által is képviselt és a zsinati tanács által rendeletbe foglalt nézetek betartatását az egyházkormányzat alsóbb szintjein is komolyan vették. Éppen a dunamelléki egyházkerület hatására mondta ki a református egyház egyetemes konventje a zsinati tanács határozatára hivatkozva 1944. május 4-én, hogy az áttérési szabályrendelet megsértése vagy mellőzése fegyelmi vétség, amelynek megtörténtét szigorúan ki kell vizsgálni.¹⁴

Természetesen az adott időszakban az egyházi sajtóban nem lehetett szabadon megvitatni ennek a felfogásnak, illetve az ebből származó határozatnak a jogosságát. Csupán szórványos adataink vannak arról, hogy az egyházon belül kik és milyen mértékben ellenezték, esetleg szegültek vele szembe aktívan (tudniillik áttérni vágyó zsidókat keresztteltek meg). Azt, hogy az esetleges csendes helytelenítésen túl számos lelkész szegült szembe a határozattal, több forrás is sejteti. A dunamelléki egyházkerület tanácsa „a zsidó áttérésekkel kapcsolatban felmerült anyakönyvi visszaélések” miatt már 1943 márciusában határozatot hozott arról, hogy 1935 októberétől kezdve valamennyi egyházközség áttérési és kereszttelési anyakönyveit vizsgálják meg, a területi illetékesség, a szabályos anyakönyvezés és a kereszttelésre jelentkezettek kellő oktatásának kérdéseire koncentrálnak.¹⁵ Minden bizonnyal azért kellett ilyen határozottan fellépni a „visszaélésekkel” szemben, mert azokra több példa is adódott az egyházkerületen belül.

A zsidók betérésének, megkereszttelésének ilyenformán történő megnehezítését a zsinati tanácsi rendeletet megszegő lelkészeket túl a kortársak közül számosan már egy-

¹¹ Ravasz László általános tájékoztatója, 176–180.

¹² RAVASZ: *Emlékezéseim*, 214.

¹³ Juhász Nagy Sándor ellenvéleményében teológiai oldalról éppen azt az – egyáltalán el nem hanyagolható – kérdést feszegette, hogy a gyermekkeresztség hittani alapján állva megengedhető-e egyáltalán a felnőtt keresztséghez annak önkéntes vállalásán túl bármiféle feltételt szabni. Kálvin tanításaira és a II. Helvét Hitvallásra hivatkozott, ezen szövegek a felnőttek esetében a megkereszttelés feltételének tartják a hitet, viszont ahhoz értelemszerűen nem írnak elő határozott idejű képzést. Mindazonáltal Juhász Nagy teológiailag összemosza a gyermek- és felnőttkeresztséget, miközben a háttérben alapvetően nem egy dogmatikai, hanem sokkal inkább etikai kérdés húzódott meg.

¹⁴ *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapest, 1944. évi május hó 4. napján tartott ülésének jegyzőkönyve*, Budapest, 1944, 231. sz., 304.

¹⁵ *A Dunamelléki Református Egyházkerület 1943. évi rendes és rendkívüli közgyűlésének, 1943. évi egyházkerületi tanácsi és bírósági üléseinek jegyzőkönyve*, Budapest, 1943, 12. sz., 197.

két évvel a háború lezárulta után súlyos kritikával illették.¹⁶ Rátkai Károly újságíró, budapesti református presbiter 1946 őszén reagált Haypál Béla budai lelkipásztor egy pár héttel korábban megjelent írására, amelyben Haypál a református egyház bátor kiállását méltatta, szerinte ugyanis éppen az egyház volt az, amely másokhoz mérten a leginkább kiállt az üldözöttek mellett.¹⁷ A Mauthausen poklát is megjárt Rátkai felháborodva utasította vissza Haypál állításait. Szerinte ugyanis az egyházi tiltakozás gyenge és hatástalan volt. A lelkészek és világiak nagy többsége nem csupán passzív volt, hanem egyes presbitériumok még a kereszteleseket megnehezítő, „nyilas szemléletű” rendeleteket is hoztak. Mindazonáltal Rátkai is felhívta a figyelmet arra, hogy néhány lelkész szembemenve a felsőbb utasításokkal, „szabálytalanul” keresztelte meg a hozzá folyamodó zsidókat, de szerinte mindegyikük ellen fegyelmi eljárást is indítottak, és elmarasztaló ítéletet hoztak. Végül arra kérte Haypált, hogy nevezze meg ezeket az utóbbi csoportba tartozó lelkészeket, amellet, hogy a keresztelesek megnehezítésében bűnös egyházi vezetők nevét is közzé teszi.¹⁸ Haypál válaszában a Ravasz által is hangoztatott érveket vette elő a zsidók megkeresztelésével kapcsolatosan, utalva azonban arra, hogy számosan megszegték ezeket, és próbáltak a mentésben ilyenformán is részt vállalni, olyannyira, hogy értesülései szerint Baky László azért lépett ki a református egyházból, mert ott túlságosan is védték a zsidókat.¹⁹ Neveket azonban egyik esetben sem közölt, hanem Lévai Jenő könyveihez utalta az érdeklődőket.²⁰ Rátkainak a vitát lezáró írásából derül ki igazán, hogy mi is motiválta őt egyáltalán a kérdés felvetésére. Egyértelműen látszik, hogy a keresztelesek akadályozásával kapcsolatos felelősséget Ravasz László vállára kívánta helyezni, és arra felhasználni, hogy Ravasz ekkor már erős belső egyházi ellenzékével együtt elmozdítsák a püspököt vezető pozícióiból.²¹ Tehát alig két évvel az események után az egész kérdésnél és annak teológiai, morális problémáinak megtárgyalásánál sokkal fontosabbá vált annak az aktuális (egyház)politikai célok szolgálatába történő állítása.²²

A korabeli átpolitizált szövegek közül kiemelkedik probléma- és lényeglátásával Bibó István (egyébként Ravasz László veje) írása a zsidókérdésről, amelyben röviden kitért az 1944-es keresztelesek kérdésére is. Bibó éles különbséget tett a német megszállás előtt és a megszállás után fennállt helyzet között. Míg 1944. március 19-e előtt elfo-

¹⁶ Komoly vita folyt a református egyházon belül – szintén részben a hatalmi harc jegyében – az egyház általános felelőségéről. Ravasz László 1946-ban elismerte, hogy az egyház nem állt ki bátran az üldözöttek érdekében, azonban a Bereczky Albert és társai által szorgalmazott bocsánatkérést elutasította. Lásd BRAHAM: *Magyarország keresztény egyházai és a holokauszt*, 27–28.

¹⁷ HAYPÁL Béla: *Egyház és demokrácia*, Világ 1946. november 1., 1.

¹⁸ RÁTKAI Károly: *Nyílt levél Haypál Bélához a keresztelest megtagadó papokról*, Képes Figyelő 1946. november 23.

¹⁹ HAYPÁL Béla: *Válasz egy nyílt levélre dr. Rátkai Károlynak*, Képes Figyelő 1946. december 7.

²⁰ Lévai Jenő *Szürke könyvében* azonban szintén nem találunk a zsidók megkeresztelésével kapcsolatosan szinte semmilyen információt. Azonban utal Endre László egy 1944 júniusában írt jelentésére, mely szerint éppenséggel a keresztény egyházak lelkészei azok, akik a legnagyobb mértékben – akár hamis iratok kiállításával is – mentik a zsidókat. Lásd LÉVAI Jenő: *Szürke könyv. A magyar zsidók megmentéséről*, Budapest, Officina, é. n., 106.

²¹ RÁTKAI Károly: *Harc az új egyházért*, Képes Figyelő 1946. december 14.

²² A világháború után több kisebb traktátus, füzet foglalkozott a gyorsított eljárásban megkeresztelt zsidók ügyével, akár a befogadó keresztény közeg, akár a különféle okok miatt megkeresztelkedett zsidók szemszögéből vizsgálva a kérdést. Például KÁDÁR Imre: *Érdekből tértem át*, „Jó Pásztor” kiadás, Budapest, 1946.

gadhatónak tartotta azt az érvelést, hogy a keresztséget szentségi volta miatt nem lehet más célokra használni, a keresztelest pedig oktatásnak kell megelőznie, addig szerinte a megszállás után lényegileg más helyzet állt elő. Innentől kezdve a kérdés úgy tehető fel, hogy szabad-e a keresztséget kiszolgáltatni a megtérés nélkül, ha ezzel életveszélyt lehet elhárítani az adott ember feje fölül. A válasz Bibó számára egyértelmű, és azért marasztalta el az egyházakat, hogy sem hivatalos állásfoglalás nem született, sem pedig a helyes válasz tudatában meghozott egyéni döntések – a keresztelesek – száma nem emelkedett rohamosan.²³ Bibó érvelésének tisztasága és a mögötte rejlő morális értékrend vitathatatlan és támadhatatlan. Egyetlenegy kérdés vetődik fel csupán vele kapcsolatban, amely viszont nagyon fontos, és talán választ nyújthat a zsidók megkeresztelésével kapcsolatos források és adatok sajátos egyoldalúságára is. Nem lehet ugyanis bizonyítani, hogy 1944 tavaszán, amikor a legtöbb keresztelest iránti kérés érkezett be a lelkészi hivatalokba, minden egyes lelkész tudta volna, hogy valóságos életveszély elhárításáról van szó. Viszonylag jól datált, hogy a budapesti egyházi körökben mikor vált ismertté az Auschwitzi Jegyzőkönyv, de nem sokat tudunk arról, hogy a budapesti kapcsolatokkal nem rendelkező vidéki lelkészek milyen ismeretekkel rendelkeztek erről.²⁴ Így érthető az is, hogy főképp fővárosi gyülekezetekről, lelkészekről rendelkezünk a zsidók megkeresztelésével kapcsolatos információval, amiben valószínűleg közrejátszott az is – Bibó érvelésének megfelelően –, hogy az ő számukra a keresztelest immár valóban életmentés kérdése volt.

Az izraelita felekezetű áttérők megkeresztelésére nézve több visszaemlékezés látott napvilágot. Számos forrásból tudjuk, hogy Budapesten volt ennek valamiféle központja, ahol olyan lelkészek, mint Bereczky Albert, a Pozsonyi úti gyülekezet lelkésze, illetve káplánja, Pákozdy László Márton és társaik több száz, esetleg több ezer zsidót kereszteltek meg.²⁵ A vidéken történt keresztelesekről viszonylag keveset tudunk. Beszámolók szerint Bereczkynek voltak olyan vidéki lelkész ismerősei, akik vállalták a Budapestről hozzájuk küldött megkeresztelését, így például Szij Rezső sárvári lelkész.²⁶ Nem igazán tudunk azonban olyan lelkészeiről, akit az események után az egyházi hatóságok elmarasztaltak volna. Bereczkyvel szemben saját bevallása szerint fegyelmi eljárást indítottak, ám ennek – habár a visszaemlékezések szerint elmarasztaló ítélet is született az ügyben – nem található semmiféle nyoma.²⁷

²³ BIBÓ István: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után = Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon*, s. a. r. Hanák Péter, Gondolat, Budapest, 1984, 155–156.

²⁴ Éliás József visszaemlékezései szerint Bereczky Albert 1944 májusának közepén, Ravasz László pedig, Bereczkyn keresztül, pár nappal később olvashatta a jegyzőkönyvet. Lásd *Szenes Sándor interjúja Éliás Józseffel*, 57–61.

²⁵ A Bereczky tollából származó, 1945-ben megjelent beszámoló elsősorban a nyilvános tiltakozás történetét örökítette meg, érdekes módon csak utalás szintjén említi a keresztelest kapcsolatos mentési kísérleteket. Mindez feltehetően azzal is kapcsolatba hozható, hogy a kiadott szöveg nagyban épít a kereszteleseket ellenző Ravasz László egy beszámolójára. Lásd BERECKY ALBERT: *A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen*, Református Traktátus Vállalat, Budapest, 1945, 27–28.

²⁶ MAJSAI: *I. m.*, 172–176.

²⁷ Vö. KISS Réka: *Bereczky Albert lelkipásztori, püspöki működése = Reformátusok Budapesten*, I., szerk. Kósa László, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, Budapest, 2006, 605.

Ordass Lajos, a későbbi evangélikus püspök, az események idején kelenföldi lelkész beszámol arról, hogy az ő gyülekezetébe is tömegesen érkeztek a megkeresztelkedni vágyók. Ordass azonban, látva, hogy nem akarnak egyháztagnak lenni, inkább más úton, svéd és svájci kapcsolatait felhasználva kívánt segíteni az üldözött zsidókon. A megkeresztelkedés iránt elkötelezeteknek viszont hosszú képzést írt elő.²⁸ Evangélikus oldalról tudunk viszont egy eljárásról, amely nagy visszhangot váltott ki a világháború után. Majba Vilmos budapesti lelkész ugyanis számos hozzá forduló zsidót megkeresztelt, viszont ezért komoly összegeket kért el. Éppen ezért a világháború után egyházi eljárás indult ellene, aminek eredményeképpen el is ítélték.²⁹ A nagy figyelmet kiváltó ügy nyomán több érdekes írás született. Éliás József előbb a Szabad Nép részére adott interjút, majd a Szabadság hasábjain közölt egy írást 1946 őszén. Ezekben azt állította, hogy a két nagy protestáns egyház egyetlen olyan lelkész ellen sem indított eljárást, aki csupán szabálytalanul keresztelt. Majba esete kivétel, és itt sem a keresztelés szabálytalan formája, hanem a szentség kiárúsítása volt a probléma. A Szabad Népek adott interjújában Éliás megjegyezte, hogy tudomása szerint a következő protestáns lelkészek kereszteltek nagyobb számban izraelita felekezetűeket a vészkorszakban: Bereczky Albert, Nagy Gyula, Borsós Sándor, Dobos Károly, Göbölös László, Pákozdy László, Joó Sándor és Haypál Béla a református, illetve Kemény Lajos, Keken András, Sréter Ferenc, Rimár Jenő és Sztehló Gábor az evangélikus egyházon belül.³⁰

A már említett Máthé Elek kiskunhalasi lelképásztor, illetve Vargha Tamás kunszentmiklósi lelkész (illetőleg a felesége) is, mint azt láttuk, valamilyen formában kapcsolatban állott egy-egy budapesti lelkésszel vagy egyházközséggel, amely be volt vonva a zsidómentésnek ebbe a formájába. Ilyen módon a zsidóság helyzetéről, a deportálások következményeiről is frissebb értesüléseik lehettek, mint más kollégáiknak. Olyan vidéki lelkészeiről, gyülekezetéről viszont alig tudunk, amely esetleges fővárosi kapcsolat, onnan érkező támogatás, fedezet nélkül kezdte volna el ezt a munkát. Szabó Lajos említi visszaemlékezéseiben, hogy kassai lelkész korában, 1943-tól káplánjaival együtt az egyházi előírásokat megszegve, rövidített felkészítés után keresztelt meg zsidókat.³¹ Minden bizonnyal jó néhány ilyen lelkész volt még, sokuk története azonban mindeddig feltáratlan. Az ebben a kérdésben hasonlóan gondolkodó lelkészeketől elvágva a csupán saját felelősségre végrehajtott fegyelmi vétség, a zsidók megkeresztelése, feltehetően igen komoly lelkiismereti válság elé állította ezeket a lelképásztorokat. Fokozottabban voltak kitéve a cselekedetükkel szemben gyakran ellenséges közegtől vagy éppen a felettük álló egyházi hierarchia esetleges retorziójától való félelem érzetének. Számolnunk kell azzal is, hogy el voltak vágva a hasonlóan gondolkozók egymást megerősítő, bátorító közösgétől is. A vidéki lelkészeknek feltehetően ezekhez hasonló érzésekkel is meg kellett küzdeniük ahhoz, hogy legyőzhessék az egyedüllétből és információhiányból fakadó tehetetlenség érzését. Kiss Pál gégenyi lelkész története éppenséggel ebbe a személyes,

²⁸ ORDASS Lajos: *Önéletrajzi írások*, vál., s. a. r. Szépfalusi István, EPMSZ, [Bern], [1985], 141–142.

²⁹ *Uo.*, 176–179.

³⁰ A két szöveget közli a jegyzetekben Ordass: *Uo.*, 176–178.

³¹ SZABÓ Lajos: *Utolsó szalmaszál*, MÉTEM – Kazinczy Ferenc Társaság, Budapest, 2000, 125–126.

igen megrázó dilemmába, az utókor számára gyakran még a legmélyebb empátiával sem mindig megragadható lelkiismereti válságba enged bepillantást.

Kiss Pál életútja 1944-ig

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy nem csupán a vizsgálni kívánt 1943/44-es eseményekre vonatkozóan rendelkezünk viszonylag jó forrásadottsággal, hanem Kiss Pál református lelkipásztor a gégényi egyházközség anyakönyvének utolsó lapjaira feljegyzett, tizennyolc sűrűn teleírt nagyalakú oldalra terjedő önéletrajzát is felhasználhatjuk.³² Kiss az önéletrajzát több okból kezdte el írni. Egyrészt szemmel látható a gyülekezet története iránti érdeklődése, hiszen az előtte szolgált lelkész életrajzát is lejegyezte. Másrészt viszont Kiss önéletrajzának írásakor saját bevallása szerint már teljesen elmagányosodott, mivel megromlott a kapcsolata a gégényi gyülekezettel. Problémáit, vívódásait nem volt kivel megbeszélnie. Önéletrajzát 1941. szeptember 1-jén kezdte el írni. Mintegy felét még aznap, illetve másnap befejezte, eljutva életének leírásában egészen az írás pillanatáig. A következő alkalommal már 1943 októberében ragadott tollat, majd pedig 1944. március 30-án. Ezt követően 1944. május 31-én írt a már saját bevallása szerint is naplóvá alakult önéletrajzba. Ez utóbbi bejegyzése (mely a 18 oldalból 4-et tesz ki) teljesen a jelen tanulmány tárgyát képező, kereszteléssel kapcsolatos történetének leírásával foglalkozik. Még három alkalommal ragadott tollat, 1944 októberében, valamikor 1945 tavaszán és utoljára 1945. október 19-én, az év végén ugyanis másik gyülekezetbe került.

Kiss Pál 1895-ben született Túrricsén, az ottani református tanító harmadik gyermekeként. A család apai oldalról iparos, anyai ágról pedig kisbirtokos felmenőkkel bírt. Pál két bátyja közül az idősebbik 22 évesen, joghallgatóként hunyt el, Lajos, a fiatalabbik pedig református lelkész lett, érdekes módon történetünk idején, 1944-ben éppen demecseri lelkész és egyszersmind a felső-szabolcsi egyházmegye esperese, tehát a mindenkori gégényi lelkész előljárója volt. Kiss saját bevallása szerint csak édesapja jóindulatú osztályzatai miatt kerülhetett 1906-ban a Debreceni Református Kollégiumba. Habár gyenge tanulmányi eredményei miatt alig kapott valamiféle támogatást, és sok kudarc érte az iskolában, számos diáktársához hasonlóan évtizedekkel később is hálával gondolt vissza a debreceni alma materre. Az I. világháború kitörése miatt 1914 őszén már csak magántanulóként iratkozott be, 1915 tavaszán, a hadiérettségi letétele után besorozták katonának, az altisztképző elvégzése után tényleges őrmester lett belőle. 1916 januárjában került az olasz harctérre, 1917-ben már hadnagyként szolgált, az isonzói csaták közül többet is a frontvonalban élt át, és ezen a frontvonalon harcolt egészen a háború végéig, amikor is összesen 31 hónapos frontszolgálat után 1918 novemberében került újra Debrecenbe. Visszaemlékezései szerint a harctól nem félt, többször ő maga

³² KISS Pál: *Önéletrajz*, a gégényi református egyházközség anyakönyvében, Gégény. Ezúton is megköszönöm Lengyel János lelkipásztor úrnak, hogy betekintést nyerhettem a szövegbe.

kérte, hogy a frontra helyezték. Lelkészi törzslapja tanúsága szerint megkapta a Károly-csapatkeresztet, a bronz vitézségi érmet, a Signum Laudist a kardokkal, és felterjesztették a III. osztályú katonai érdemkeresztre is.³³ Hazaérkezése után rögtön beiratkozott a teológiára, ahol összesen hat szemesztert hallgatott végig, köztük két nyárit. A világháború alatt nagyon megcsappant a református teológiára jelentkezők száma, ezért Kiss Pált is 1919 nyaratól exmisszus segédlelkészként alkalmazták a kocsordi gyülekezetben. Miután ugyanazon év őszén letette a papi alapvizsgát, immár segédlelkészként került Gégénybe, ahol akkor egyik jóbarátjának apja, Vass Mihály volt a lelkész és egyszersmind az egyházmegye esperese is. Kiss 1923-ban került lelképásztornak Tiszarádra. A következő esztendőben feleségül vette Vass Mihály gégényi lelkész nevelt lányát, Annát. 1937-ig összesen négy gyermekük született. A szeretett gyülekezetéből 1938-ban – hosszú választási harc után – Gégényre került lelképásztornak. Saját bevallása szerint itt nagyon rossz kapcsolatban volt a gyülekezete tagjaival. 1939-ben Bang-kórral (Brucellosis vagy máltai láz) fertőződött meg, ennek szövődményeit hosszú évekig nyögte. Álmatlanság és a szellemi munkában történő gyors kifáradás jellemezte. Gégényi szolgálati ideje alatt komolyabb adósságokba keveredett, az egyházi földek sem hozták a remélt hasznot.

Az eddig leírtakat az önéletrajz első egységében olvashattuk. Kiss Pál 1943-ban foglalkozott először a világháború kérdésével. A doni katasztrófával és az azóta állandósuló német hátrálással kapcsolatosan jegyezte meg, hogy „lassan elveszítjük minden reményünket, melyet a győzelemben tápláltunk”.³⁴ A háborúval kapcsolatban 1944. március 30-án jegyezte fel a következő lakonikus mondatokat: „Az orosz már az ország bástyáit: a Kárpátokat döngeti, a Kállai kormány [!] átadta a helyet a Sztójai [!] Döme kormányának. Németek megszállták az országot. Állítólag Kállai [!] Miklós kétkulacsos politikája miatt. Én inkább úgy gondolom, hogy a súlyos hadihelyzet miatt. Az orosz a Kárpátoknál áll. Lesz-e erő megállítani? Én még nem veszítettem el reményemet. A háborút meg kell nyerni, mert ha nem, úgy vége.”³⁵ Az 1944. május 31-én leírt, az immár szinte kizárólag a Kiss Pálhoz forduló, keresztelésre váró zsidókkal kapcsolatos eseményekről szóló bejegyzés előtt ez az utolsó mondata.

Amennyiben röviden, a fentebbiek fényében kívánjuk megrajzolni Kiss Pál portréját, úgy a következőkre jutunk. Kiss a református lelkészi kar nagy többségét alkotó rétegéhez tartozott. Származását tekintve a vidéki református értelmiség gerincét alkotó, gyakran kismemesi gyökerű honorációri rétegből került ki.³⁶ Ebből a szempontból tehát életpályája inkább szabályszerű. Iskoláit kizárólag Magyarországon végezte, sőt az I. világháború hatásai miatt gyorsítottan, rövidebb idő alatt szerezte meg a lelkészi képesítést, és már papi vizsgái előtt gyülekezeti szolgálatra osztották be. Szolgálatának 1945-ig tartó első huszonöt évét összesen két gyülekezetben, három részletben töltötte el. Jel-

³³ Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégium Levéltár [a továbbiakban TtREL], I. 1. i. 25. Kiss Pál lelkészi törzslapja.

³⁴ KISS: *Önéletrajz*, 11.

³⁵ *Uo.*

³⁶ SZÁSZ Lajos: *Lelkészi hivatás és társadalmi mobilitás a Tiszántúli Református Egyházkerületben a 19. század első felében* = „*Vidimus enim stellam eius...*”, szerk. Szávay László, KRE–L’Harmattan, Budapest, 2011, 425–433.

lemző az is, hogy ezek a gyülekezetek viszonylag közel estek egymáshoz. Kiss Pál felnőtt korában sem távolodott el nagyon szülőföldjétől. Talán nem alaptalan az az általánosítás, hogy a korabeli református lelkészi kar jelentős része hasonló gyökerekkel, képzéssel és földrajzi, egyházon belüli mobilitási szándékkal, lehetőségekkel rendelkezett. Kiss a világháborúval kapcsolatosan nem volt nagyon lelkes. Félt a kommunizmustól, ám ebben is inkább a korszak lelkészi rétegének, egyházi közgondolkodásának nagy átlagához tartozott. Politikai gondolkozásáról annyit sejtethetünk, hogy a tiszántúli református vidékeken népszerű kisgazda politikát támogatta; az egyházi lapokon kívül a kisgazdapárt lapjában, a Magyarföldben jelent meg néhány rövidebb írása.

Betérések Gégényben 1943/44-ben

Az e tanulmány tulajdonképpeni témáját képező, a gégényi református gyülekezetben 1943/44 során történt betérésekkel kapcsolatosan több fontos forrással is rendelkezünk. Egyrészt bőven tájékoztat bennünket a már többször említett önéletrajz 1944. május 31-i bejegyzése, másrészt pedig a függelékben teljes terjedelmében közreadott levél, amelyet Kiss Pál 1944. május 24-én írt Révész Imre akkori tiszántúli református püspöknek. A levelet feltehetően sosem küldte el: habár a gyülekezeti iktatópecsét és -szám rajta van, a püspöki hivatal iktatójában semmi nyoma az érkeztetésnek. Jelenleg a Bodoky–Biberauer-gyűjtemény részét képezi. A levél és az önéletrajz tartalma sok ponton majdnem teljesen megegyezik, alapvetően csupán az 1944-ben április–május hónapok során történetekre koncentrálnak. A korábbi események felvázolását a Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár anyaga, illetve a gégényi református egyházközség keresztelési anyakönyve alapján kíséreltem meg.

A gégényi keresztelési anyakönyv tanúsága szerint 1943. december 10-én öt zsidó vallású jelentkezőt kereszteltek meg. Két fiatal házaspárt és az egyik pár alig két és fél éves gyermekét. Mindannyian nyíregyházi lakosok voltak. Az összes keresztelésnél Kiss Pál és felesége vállalta a keresztszülőséget is. Másnap, december 11-én pedig egy fiatal zsidó vallású férfit keresztelt meg Kiss, aki szintén nyíregyházi lakos volt, keresztszülei pedig szintén a lelkész házaspár tagjai lettek. 1943. december 29-én egy középkorú, nyíregyházi illetőségű férfit keresztelt meg. Kiss az anyakönyvben a zsidó vallásról áttérő megkereszteltek a református szülőktől származó, az 1943 során összesen harmincnyolc megkeresztelt gyermek után, az addig fenntartott kronológiai sorrendet megszakítva, külön jegyezte fel. Az év végi összesítésnél is külön jegyezte fel a két csoportot, kiemelve, hogy az összes zsidó vallású, akit megkeresztelt, Nyíregyházáról jött Gégénybe.

A következő esztendő első hónapjában két középkorú zsidó férfit keresztelt meg a gégényi lelkész, akik szintén nyíregyházi lakosok voltak. A korábbiakhoz képest annyi különbség volt, hogy ez esetekben nem a lelkész házaspár vállalta a keresztszülőséget.

A gégényi lelkész kálváriája valamikor 1944 tavaszán kezdődhetett el. Ekkor ugyanis a kassai 8. honvédkerület parancsnoka átiratot intézett a tiszántúli református egyházkerület püspökéhez, Révész Imréhez, bevádolva Kiss Pált, hogy illetékessége alá nem

tartozó zsidó vallású egyéneket keresztelt meg. A 1943 decembere folyamán megkeresztelt férfiak közül ugyanis ketten munkaszolgálatra behívottak voltak, így a megfelelő tábori lelkész lett volna illetékes az ügyükben. Sajnos a honvédkerület átirata nem maradt fenn, csupán Révész Imre egy 1944. március 16-án kelt levele, melyben felszólítja Kiss Pál felettesét, Kiss Lajos demecseri lelkész-esperest, hogy tegyen jelentést az ügyben, különös figyelemmel a már említett illetékességre és az 1943 júliusa óta érvényben lévő zsinati áttérési rendeletre nézve.³⁷ Sajnos az esperes esetleges válaszát sem ismerjük, de fennmaradt a Tiszántúli Református Egyházkerület Bírósága elnökségének 1944. április 4-én kelt végzése, amelyet Szentpéteri Kun Béla főgondnok és Révész Imre püspök jegyzett. Ebben tudatják Kiss Pállal, az illetékes esperessel és Retsky ezredessel, a kassai 8. honvédkerület parancsnokával, hogy hivatalból megindítják a fegyelmi eljárást Kiss Pál ellen. Az eljárást a két munkaszolgálatos férfi megkeresztelése miatt kezdeményezték. A vád szerint ugyanis a gégyényi tiszteletes megszegte a lelkészi illetékességről szóló egyházi törvényt, és megsértette az áttérési szabályrendeletet is. A fentebbi vádpontokkal kapcsolatosan nemcsak a „tudatos könnyelműség”, hanem „az általa megkeresztelt egyénnel való összejátszás gyanúja is fennforog, mert hiszen az illetőknek, ha nem számítottak volna Kiss Pál lelképásztor különleges pártfogására, sem katonai, sem polgári lelkész megtalálása céljából nem kellett volna a Máramaros megyei Száldobosról éppen a Szabolcs megyei Gégyénybe utazniok, tehát még polgári lakóhelyükön, Nyíregyházán is túl menniök”. Éppen ezért a fegyelmi eljárás megindítását nemcsak az „egyház belső rendjének megóvása érdekében, hanem egyházunk külső tekintélyének megóvása érdekében is, mely a mai időkben és éppen ebben a kérdésben sokszorosan fontos, haladéktalanul el kellett rendelni”.³⁸

Kiss Pál feltehetően már megkapta az ellene elindított fegyelmi eljárásról szóló értesítést, amikor 1944. április 22-én szemtanúja volt annak, ahogy a falu 127 zsidó lakosát szekereken a nyíregyházi gettóba hurcolják.³⁹ Önéletrajzának 1944. május 31-i bejegyzéséből megtudhatjuk, hogy miként látta a deportálást, milyen sejtései voltak az elhurcolt zsidók sorsával kapcsolatosan:

A Sztójai [!] Döme kormánya teljes erővel részt vesz a harcban, illetve akarja, hogy a magyar nemzet részt vegyen. Ezért olyan intézkedéseket tett, hogy a nemzet erejét ne gátolja semmi. A zsidókat a nemzet testéből kiemelte. Minden faluból az utolsó szálíg elvitték a zsidókat. Innen 127 zsidó lelket április 22-ikén vittek el 20 szekeren Nyíregyházára a gettóba. Megrendült lélekkel szemlélte az egész falu ezt a tragikus sorsot. Én a szőlőből néztem végig amint a kövesúton elvonult a szekér sor s rajta a magukba roskadt zsidóférfiak, síró gyerekek és asszonyok. Olyan érzésem volt, mintha a vesztő

³⁷ TtREL I. 1. c. 453. d. 1225/1944. sz. Révész Imre püspök Kiss Lajos espereshez, Debrecen, 1944. március 16.

³⁸ TtREL I. 1. d. 7. d. 8/1944. bir. sz. A Tiszántúli Ref. Egyházkerület Bíróságának Elnöksége, Debrecen, 1944. április 4.

³⁹ A 127 elhurcolt közül csak 16-an éltek túl a holokausztot, 1949-ben már csak két zsidó élt Gégyényben. Lásd Randolph L. BRAHAM: *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*, II., Park, Budapest, 2010, 947–948.

helyre vitték volna őket. Rádöbbentem, hogy így vinnének minket magyarokat is, ha ide bejönne az orosz. Lehet, hogy nem is szekeren, hanem gyalogszerrel hajtánának ütlelve végzetünk felé. Iszonyú sors. Rettenő tragédia. Az ember esze megáll. Hát ide jutott a keresztyénség, minden nemes, nagyratörő álma, vágya, kultúrája dacára 840 000 zsidónak ez lesz a sorsa?! Így lehet elintézni örökre egy népet?! Mert hogy elhurcolt zsidóságra mi vár, azt csak Isten tudja! Ki fog ezért felelni Isten előtt? A kormányzat? Hiszen az Istentől van! Az egyes ember? Vagy az egész nemzet? Jaj, nem lehet felelősséget vállalni azért senkinek. Magyaroknak nem. Mert az nem volna más, mint vállalni az erősebb néptől az ítéletet a kiirtásra. Az Isten ígéje azt mondja, ne ölj! Krisztus: aki fegyvert fog, fegyverrel vesz el. Nem lehet vállalni a felelősséget, bármilyen bűnös is a zsidóság a háborúért, az ő elpusztításuk miatt egyetlen magyar embernek sem. Én legalább úgy éreztem, hogy igen jó magyar vagyok, de jó református keresztyén is. Éppen ezért felelősséget nem vállalhatok. Nem bánom én, ha elviszik a magyar zsidóságot egy szálig is, de bánjanak vele emberségesen, keresztyéni irgalommal, magyar becsülettel. Adjanak nekik, akár Madagaszkáron országot, éljenek tőlünk minél messzebb, de ne irtsák ki őket, abba a magyar részt ne vegyen. Mert ha részt vesz benne, úgy jogot ad vele az erősebbnek, hogy adandó alkalommal a magyart is kiirtsa. Sem a történet, sem az Isten ítélő széke előtt nem állhat meg az, aki irgalmatlanul cselekszik. Mily rettenetes csak hallani is, hogy az elhurcolt zsidók úgy jönnek vissza, mint szuperfoszfát. Mily borzasztó hallani, hogy akik állampolgáraink, barátaink, jó ismerőseink voltak, akikkel szomorú sorsunkat Trianon óta megosztottuk, azokat marhavaggonokban, egybe 70-80-at beszuszakolva, szállítják bizonytalan, vagy bizonyos végzetük felé. Mire a vonat végállomáshoz ér velük, valamennyi halott. 70-80 embernek egy kenyér és 1 veder víz. Így indítják őket útnak Nyíregyházáról, Kisvárdáról stb. stb. helyekről. Ilyenért sem az egyes magyar, sem a nemzet felelősséget nem vállalhat.⁴⁰

A szövegből úgy tűnik: ha nem is volt teljesen bizonyos Kiss Pál afelől, mi fog történni az elhurcolt zsidókkal, azt feltételezte a rendelkezésére álló információk alapján, hogy a gettóba gyűjtött zsidókat meg fogják gyilkolni. Ez a rövid bejegyzés azt sugallja, hogy már előre féltette a magyarságot attól, hogy később a zsidók üldözése és elpusztítása miatt hasonló sors fogja érni. Keresztyéni meggyőződése volt, hogy még akkor sem lehet ilyen módon bánni egy néppel, ha az esetlegesen bűnt követett el. Ezen a ponton nem teljesen tiszta, hogy véleménye szerint a zsidóság elkövetett-e valamiféle kollektív jellegű bűnt vagy sem. Egyértelmű azonban, hogy – bár a korábbi világháborús bejegyzéseiből az aktuális kormányzat támogatása, illetve a szovjetek elleni győztes háborúban való hit csendül ki – a zsidóság elpusztításával keresztyén etikai okokból nem értett egyet, azt ellenezte. Ehhez a felfogásához járult hozzá a személyes sorsok, emberek iránti együttérzése, amely cselekvésre sarkallta őt már korábban, és még ezt követően is.

40 KISS: *Önéletrajz*, 12.

Kiss Pál ugyanis az ellene már megindított egyházi fegyelmi eljárás tudatában, 1944. április 28-án ismét megkeresztelt egy hozzá folyamodó zsidó vallású férfit. Ezt az esetet, mivel még folytatása volt, hosszan részletezi mind az önéletrajzában, mind pedig a május 24-én megírt levelében (lásd a *Függelékben*). Április 28-án egy, saját állítása szerint fegyveres katonai szolgálatban lévő izraelita felekezetű férfi, annak evangélikus felesége és az asszony református unokatestvére jelent meg a gégegyeni lelkészi hivatalban. Arra kérték Kisst, hogy keresztelje meg a férfit, megmentve őt így a gettóba hurcolástól és később a deportálástól. Kiss eleinte tiltakozott, a felesége is kérlelte, hogy egy még befejezetlen fegyelmi eljárással a feje felett ne kereszteljen újra szabálytalanul. Azonban addig könyörögtek neki, hogy végül másfél óráig tartó gyözködés után elhatározta, megkereszteli a férfit. Reggel 9-től délután 4 óráig megszokás nélkül a református hit alapjait és a konfirmációs káté anyagát magyarázta neki. Tehát nem csupán keresztlevelet kívánt kiállítani, hanem teljesíteni akarta, még ha szabálytalan formában is, a felkészítés követelményeit.⁴¹ Délután pedig megtörtént a keresztelés, amit szabályszerűen bejegyzett az anyakönyvbe és szabályos anyakönyvi kivonatot is adott róla. Mindkét, az esetre visszaemlékező szövegében hangsúlyozta, hogy nem kapott pénzt a keresztelésért, hanem az egyik asszony hagyott nála mintegy 110 pengőt, amit a gyülekezet szegényei javára adott át a lelkésznek. A történet itt azonban nem ért véget, csupán újabb fordulatot vett. Az anyakönyvi kivonatot ugyanis nem fogadta el a csendőrség, és a férfit bezárták a gettóba. Erről a feleség unokatestvére, a magát nyíregyházi anyakönyvi hivatali tisztviselőnek mondó asszony értesítette a lelkészt áldozócsütörtökön, május 18-án. Az istentisztelet után nála megjelenő asszony arra kérte Kisst, hogy adjon neki egy korábbi keltezett anyakönyvi kivonatot, amit ismét hosszabb gyözködés, rábeszélés hatására a lelképásztor meg is tett. Április 28-a helyett, április 2-át írt a kivonatra, hogy esetlegesen hivatkozhatson arra később, hogy a nyolcas számjegyet csupán „elfelejtette” ráírni az okiratra. A hamisítás azonban néhány napon belül kiderült, Kisst a rendőrség már május 20-án kihallgatta, a két asszonyt pedig letartóztatta. Kiss leveléből úgy tűnik, megpróbálták azzal megvádolni, hogy pénzt kért a keresztelésért, majd pedig a hamisított keresztlevélért. Mindezt ő kategorikusan tagadta mindkét szövegben. Az eljárás további szakaszáról sajnos semmilyen információval sem rendelkezünk. Az önéletrajz 1944. október 23-án kelt bejegyzésében Kiss arról ír, hogy az eljárásból „nem lett semmi”, az egyházi fegyelmi tárgyalást nem tartották meg.

Ennek az esetnek a hosszabb ismertetése mindenféleképpen szükségesnek tűnt, hogy a következőkben felvázolni kívánt okfejtést jobban megérthessük, hiszen mindkét elemezni kívánt szövegünk hátterét ez a néhány hét alatt lejátszódott eseménysor képezi.

Először is felvetődik a kérdés: kiket is keresztelt meg Kiss Pál, és milyen szándékkal tette mindezt? A két említett szövegben Kiss tudatosan csak a három problémás kereszteléséről, a három katonai szolgálatban lévő férfivel kapcsolatos esetről ír. Elfelejteti megemlíteni a korábbi kereszteléseket, és azokat a kereszteléseket is, amelyek április 28.

⁴¹ Érdekes párhuzama lehet mindennek Haypál Béla esete, akiről Rátkai Károly állította, hogy 24 óra alatt, de a felkészítést nem elhagyva keresztelt meg egy zsidó családot: *Rátkai Károly viszontválasza Haypál Bélának*, *Képes Figyelő* 1946. december 7.

és május 18. között történtek. A keresztelési anyakönyvből egyértelműen látszik, hogy május 13-án és 15-én összesen négy hozzá folyamodó zsidó vallású embert keresztelt meg. A két első keresztelés dátumát az anyakönyvben átjavította március 13-ra, a május 15-én történt kereszteleket pedig eredetileg is márciusi dátummal jegyezte le. Ám mivel a kronologikus sorrendet követő anyakönyvben később szerepelnek, mint az átjavított május 13-i keresztelesek, ezért egyértelmű, hogy a későbbi keresztelesek tudatos visszadatálásáról van szó ez esetben is. A dátumokat feltehetően a kiadott anyakönyvi kivonatokon is átírta.

Kiss Pál gégyényi lelkész tehát 1943. december 10. és 1944. május 15. között összesen 14 zsidó vallású embert keresztelt meg. Ez abszolút értékben nem tűnik jelentős számnak, de ha figyelembe vesszük azt a tény is, hogy 1943-ban az egész évben összesen 46 keresztelés történt a gyülekezetben, akkor ez a 14 eset komoly mennyiségnek számít.

A megkereszteltek mindegyike – egyetlen kivétellel, akinek illetősége nem ismert – nyíregyházi lakos volt. Érdekes módon egyetlen gégyényi zsidót sem találunk közöttük. A megkereszteltek jellemzően 40 évnél fiatalabbak voltak. Egy hatvanhat éves férfi és egy két és fél éves gyermek képezi a két szélső értéket. A keresztelésre jelentkezettek általában fiatal házaspárok, illetve egy esetben egy három főből álló család. Arról sajnos nem tudunk, kitől értesültek arról, hogy Kiss Pál megkereszteli a hivatalos felkészítési idő letelte előtt a hozzá folyamodókat. Azt maga Kiss sejteti, hogy ez a tény ismert volt. Ő írja le az ominózus április 28-i kereszteléssel kapcsolatosan, hogy az egyik asszony azért kereste meg őt, „mivel tudja, hogy zsidó vallásúakat kereszteltem”. Feltehetően tehát bizonyos mértékig elterjedt lehetett róla ez az információ. Ennek a gyanújáról beszél az április 4-én kelt püspöki határozat is a fegyelmi eljárás megindításáról. Mindenesetre megjegyzendő, hogy a keresztelésre jelentkezők mindegyike a mintegy harminc kilométerre fekvő városból érkezett Gégyénybe.

Habár Kiss Pál szövegei, mint láttuk, bizonyos tényekről szándékosan hallgatnak, mégis meggyőzőnek tűnik az az állítása, hogy ő maga nem kereste az alkalmat a keresztelesekre, és nem is fogadott el azokért pénzt.⁴² Egyetlen motivációja az irgalmasság gyakorlásának lehetősége volt. Az elhurcolt zsidók lehetséges sorsa felett mélyen megrendült, számára tényleg reális valóság volt az, hogy életek múlhatnak azon, megkereszteli-e a hozzá folyamodókat vagy sem.⁴³

Kiss mindkét szövegében nagyjából hasonlóan írja le az eseményeket és a cselekedetei mögött álló indítékokat is. Árnyalatnyi különbségeket azért fel lehet fedezni, melyek főképp a szövegek különböző rendeltetéséből fakadnak. A korábban keletkezett szövegben, a püspöknek írott levélben hatásosan védekezik bármilyen bűn elkövetésének vádjá ellen. Véleménye szerint nem lehet bűnnek tartani, hogy kétségbeesésükben

⁴² Ismét csak Rátkai Károly egyik írásából tudjuk, hogy volt olyan lelkész, aki felemelt stólapénzt kért és fogadott el a hozzá forduló zsidók megkereszteléséért. Lásd RÁTKAI: *Nyílt levél...*

⁴³ A keresztelés pillanatában, ahogy ez a két írásból kiderül, még úgy gondolta, hogy esetleg valóban életmentő lehet az általa kiállított dokumentum. Ezzel szemben május végén már úgy érezte, semmi gyakorlati jelentősége sem volt a keresztleveleknek. Az általa megkereszteltek sorsáról biztosan nem sikerült kideríteni, de feltehetően nem sikerült a keresztlevéllel a deportálással szemben maguknak védelmet szerezni.

hozzá forduló zsidókat megkeresztelt. Kiss itt nem tért ki a keresztség sákramentumi jellegéből fakadó teológiai érvek vitatására, úgy vélte, hogy a krisztusi szeretetből fakadó keresztényi irgalmasság felülír minden más törvényt. A nehezebben védhető okirathamisítással kapcsolatosan pedig saját gyengeségét és a hozzá folyamodók ravaszágát hangoztatja. Levelének utolsó szakasza azonban a legérdekesebb. Ebből egyrészt megtudjuk, hogy testvére, az egyházmegye esperese is próbálta lebeszélni a cselekedetéről, másrészt pedig az addigi, elsősorban önmaga tisztázására irányuló retorikája ebben a szakaszban sajátos fordulatot vesz. Az addigi hangvétel itt hirtelen vádlóvá fordul át. A gégyényi lelkész kissé talán keserűen, némiképp gúnyosan utal arra: őt tulajdonképpen azért helyezték eljárás alá, mert hagyta, hogy az immár 25 éve általa is hirdetett krisztusi példa most valóságos cselekedetben is testet ölthessen. Kiss ezután öntudatosan kijelenti, nem is számít Krisztuson kívül más védelmére, különösen nem a püspökére. Levelét pedig azzal fejezi be, mintegy csattanóképpen, hogy ilyen körülmények között alkalmatlannak érzi magát a lelkészi szolgálatra, 1945. január 1-jével pedig nyugdíjazását kéri, hogy átadhassa valaki olyannak a helyét, „kinek elég erős az idegrendszere a mai időkben prédikálni Krisztus irgalmát és van akaraterije irgalmasságot nem gyakorolni”. A levelet végigolvasva nem csodálkozhatunk azon, hogy végül nem küldte el a püspöknek, mert bár meg volt győződve a maga igazáról, mindezzel feltehetően csak a saját helyzetét súlyosbította volna.

A gégyényi gyülekezet anyakönyvébe feljegyzett önéletrajz hangvétele sokkal pesszimistább. Úgy tűnik, Kiss negatív előérzeteit is inkább ide, mintsem a – végül el sem küldött – levélbe jegyezte le. A lelkész azzal számolt, hogy a gyülekezetet el kell hagynia, feltehetően palástvesztéssel – tehát a további szolgálattól való eltiltással – fogják büntetni, esetleg börtön- vagy fegyházbüntetés várja. Ezen sötét lehetőségek között igazán megrendítő a lelkész vallomása: „vigasztal az a tudat, hogy Isten felment, megbocsátja minden bűnömet, és hogy most lettem Krisztusnak tanúbizonysága”.⁴⁴ Kiss az okirathamisítás leírása után leszámol ebben a szövegében azzal, hogy magát valamiféle keresztény hősnek vagy mártírnak tartsa. Meglehetősen rezignáltsággal és beletörődéssel írja le: oly nagyképű és gögös volt már maga a gondolat is, hogy ő fog embereket megmenteni, hiszen rajtuk úgysem segíthetett, csak saját magát sodorta igencsak nagy bajba. Habár pár sorral korábban még úgy fogalmazott, csupán a körülmények okozták azt, hogy végül megszegte a zsinati előírásokat, önéletrajzában egy szabályos hitvallást is olvashatunk a zsidók megkeresztelésével kapcsolatosan:

Hiszen milyen irgalmatlanság megtagadni bárkitől is, ha Krisztushoz akar jönni, a keresztelés sákramentumát. Előbb meg kell keresztelkedni s azután kell a keresztény élet gyakorlásában növekedni. Előbb kössön valami Krisztushoz, hogy meginduljon az új élet árja a Főből a tagokba. Előbb kötelezettséget kell vállalni, hogy véghez vigyem a teljesítést egy áldozatos élet által. Nincs joga hát sem a zsinatnak, sem püspöknek, sem esperesnek, sem senki másnak megtiltani a keresztséget bár-

⁴⁴ KISS: *Önéletrajz*, 12.

kitől sem, de különösen a zsidótól nem, akiknek lett az ígélet elsősorban az írások szerint.⁴⁵

Nagyon érdekes, ahogyan a lelkész érvel, hiszen a keresztségben Isten megelőlegezett kegyelmét látta, ami erősen kapcsolódik a protestáns egyházakban időről időre felbukkanó gyermek- és felnőttkeresztség közötti választásról szóló teológiai vitához. Ebben a vitában többen a keresztségben elsősorban Isten megelőlegező kegyelmét látják, ily módon hangsúlyozzák a gyermekkeresztség jogosságát. Ezen teológiai érvek azonban általában a tudatos hittel, illetve a személyes döntés képességével nem rendelkező csecsemők megkeresztelésével kapcsolatosan hangzottak el. A keresztség sákramentumában felnőttként részesedni kívánókkal szemben azonban már korábban is fennállt a képzés és a személyes döntés elvárása.⁴⁶ Kiss azonban mégis a keresztség szövetségi jellegét, Isten kegyelmének a keresztségben történő megelőlegezését hangsúlyozta saját cselekedete igazolására.

Önéletrajzának ezen bejegyzése végén elbúcsúzik a gyülekezettől és kifejezi abbéli reményét, hogy legalább a történelem igazolni fogja tettét, ha már a jelenkor el is ítéli őt:

Bármilyen súlyos hibának látszik is a törvény szerint elkövetett vétkem, bűnösnek nem érzem magamat. Sőt bizonyos meleg, jóleső, felszabaduló érzés tölti el szívemet, magyar lelkemet. Megtettem amit tehettem mindent, hogy a zsidók elhurcolása s tragikus sorsra juttatása tekintetében Isten és ember előtt felelősséget nem vállaltam. Hogy senkit ezzel meg menteni nem tudtam, az nem az én bünyöm. Bennem tiszta, önzetlen, önfeláldozó szándék volt. [...] Egyszer el fog érkezni a rehabilitációm. Rehabilitál az idő, a történelem. Úgy érzem, hogy majdan, a református egyház, melynek mindig erős oszlopa, buzgó építője, lelkes munkása igyekeztem lenni, büszkén emlegeti tettemet. Tudom, hogy nem egyedül én vagyok az, aki a mai idők embertelenségeit szomorú szemmel, fájó szívvel szemléli, hanem vannak sokan, nagyon sokan. Ezek, ha tudják, tragikus sorsom miatt hullatnak egy könyvet, de büszkén emlegetik majd, hogy íme egy igaz, nyakas, öntudatos, ref. lelkész akadt, aki bűnt követett el bűn nélkül, aki odaadja drága magasztos hivatását, az Isten igéjének alázatos hirdetését, de ember, irgalmas krisztusi ember akart maradni az embertelenségben.⁴⁷

Utóhang – Kiss Pál további sorsa

A világháború végéig nem került sor Kiss Pál ügyének tárgyalására. Az ügy rendőrségi részéről nem is tudunk meg többet az elejtett utalásoknál, ám az ellene indított egyházi

⁴⁵ *Uo.*, 14.

⁴⁶ A keresztség korabeli református teológiai felfogására nézve lásd SEBESTYÉN Jenő: *Református dogmatika*, IV., Budapest, 1940, 20–55.

⁴⁷ KISS: *Önéletrajz*, 15.

fegyelmi eljárásnak érdekes végkifejlete lett. Miután az 1944. szeptember 15-re kiírt tárgyalást a bombázások miatt nem lehetett megtartani, Kiss ügye annyira elfelejtődött, hogy 1945. május 25-én ő maga kérvényezte a kivizsgálásra delegált közép-szabolcsi egyházmegye bíróságának vezetőjénél, az esperesnél: végre vegyék elő és tárgyalják le. A rövid kérvény utolsó bekezdésében Kiss egyértelművé tette, hogy az ügy véleménye szerint csupán felmentéssel végződhet, hiszen: „A bekövetkezett események igazolják eljárásom helyességét, evangéliumi alapját, hazaszeretemet és magyartföltő magyar lelkem igazi keresztyéni gondolkozását.”⁴⁸ Az egyházmegyei bíróság végül „zsidóvallású hívek előkészítés nélküli felvétele” tárgyában „feddésre ítélte”, amely ítéletben Kiss meg is nyugodott volna, de az ügyész fellebbezett az egyházkerületi bírósághoz.⁴⁹ Az egyházkerületi bíróság végül 1945. december 19-i ülésén hagyta helyben az elsőfokú bíróság ítéletét.⁵⁰ Bővebb információval sajnos nem rendelkezünk a per lefolyásával kapcsolatban. Mindenesetre érdekes, hogy még a világháború után is, amikor az elhurcolt zsidók sorsáról már mindent lehetett tudni, elítélték Kiss Pált. Az azonban tény, hogy a lelkész megszegte az akkor hatályos egyházi előírásokat, és a feddés az általa várt büntetésekhez képest igencsak csekélynek számít. Ennek mérlegelése után is a szűkszavú ítélet olvasójában mégis valamiféle hiányérzet marad. Miképpen lehet, hogy ugyanabban az évben, amikor hivatalos református egyházi kiadó ad ki a református egyház zsidómentéssel kapcsolatos érdemeit felsoroló kötetet,⁵¹ amikor a zsidók megkeresztelését felvállaló lelkészek neveit egyesek a sajtóban szeretnék látni, hogy érdemeik szerint jutalmazza őket, Kiss Pált első- és másodfokon is feddésre ítéli az egyházi bíróság? Erre a kérdésre sajnos nehéz válaszolni. Könnyen lehet, hogy csak a törvény betűjéhez ragaszkodó jogi formalizmus az oka. Kétségtelen, hogy egy Kiss Pál történetéről szóló beszámolóra egészen mostanáig várni kellett.⁵²

Habár nem kapta meg a bíróságtól a remélt felmentést, hanem tettét elítélték, Kiss Pál kálváriája nem ért itt véget. Az általa már 1944 tavaszán előrevetített eltávozása Gégényről 1945 végén következett be. Nem vonult nyugdíjba ugyan, hanem a gyürei egyházközségbe távozott, ahol majd csak 1961-ben fejezte be szolgálatát, azonban meggyűlt a baja az új politikai rendszerrel is. Még 1945 nyarán vádolták meg, hogy egy német katonát rejtegetett hónapokig az otthonában, ezen kívül pedig állítólag a szovjet hadseregbe tett becsmérő kijelentéseket. Az ügyből népbírói per lett, melynek az anyaga majdnem egészében fennmaradt.⁵³ A többrendbeli kihallgatások jegyzőkönyveiből úgy

⁴⁸ TtREL I. 34. A. j. 10. d. Kiss Pál levele, Gégény, 1945. május 25.

⁴⁹ TtREL I. 34. A. j. 10. B. 4/1944. sz. Tárgyalási jegyzőkönyv. Nyíregyháza, 1945. augusztus 1.; TtREL I. 1. d. 8. d. 9/1945. bir. sz. Tiszántúli Református Egyházkerület bírósága időszaki tanácsának elnökségétől, Debrecen, 1945. november 1.

⁵⁰ *A Tiszántúli Református Egyházkerület közgyűléseinek, tanácsuléseinek és bírósági üléseinek kivonatos jegyzőkönyve az 1944–1948. évekről*, kiad. Ferenczy Károly, Debrecen, 1949, 33. sz., 55.

⁵¹ BERECKY: *I. m.*

⁵² Majsai Tamás idézett munkájában megemlíti ugyan Kiss Pált, néhány sort idéz is az itt elemzett leveléből, de történetét nem ismerteti. Lásd MAJSAI: *I. m.*, 173.

⁵³ 1945 után református lelkészek ellen több koncepciósszerű jelleget indítottak, amelyek gyakran börtönbüntetés kiszabásával értek véget. Vö. MIKLÓS Péter: *Népbírói perek hódmezővásárhelyi lelkészek ellen (1947–1949)* = *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti Tanulmányok* 9., szerk. Zombori István, Szeged, 2006, 199–

tűnik, minden alap nélkül helyezték vád alá a lelkészt.⁵⁴ Habár valóban volt nála egy német római katolikus papnövendék, aki a front Gégényen többszöri átvonulása nyomán maradt a faluban, de nem rejtegette őt, hanem az első adandó alkalommal átadta a hatóságoknak. A másik vádpont, miszerint a szovjet hadsereg rablásaira és fosztogatásaira utalt volna a prédikációiban, illetve hogy a bolsevizmust szidta és a tengelyhatalmak győzelmének fontosságáról beszélt, úgy tűnik, hamis volt. A vád mögött feltehetően egy, a földreformmal kapcsolatos nézeteltérés húzódott meg, melynek során a község egyik tehető birtokosa összetűzésbe került Kiss Pállal.⁵⁵ A lelkészre végül csupán ez a birtokos, illetve közeli hozzátartozói tettek terhelő vallomást, míg a gyülekezeti alkalmakat rendszeresen látogató tanúk mind tagadták, hogy beszédeinek politikai tartalma is lett volna. A vádakat később kiegészítették az immár Gyűrén elhangzott beszédek tartalmával kapcsolatos észrevételekkel, melyek szerint Kiss például 1947-ben a békeszerződés igazságtalan voltáról beszélt. A vádak szerint ugyanis sérelmezte azt, hogy az anyaországtól elszakított magyarságról immár beszélni sem szabad. A tárgyalás során egyébként a lelkész arra is utalt, hogy 1945-ben a helyi nemzeti bizottság elnöke volt, helyeselte a demokratikus átalakulást és a földreformot is.

Az ügy pikantériája még, hogy a védőügyvéd védenca érdekében többek között Kiss Pál korábban taglalt egyházi perének elsőfokú ítéletét is benyújtotta. Minden bizonnyal arra gondolva, hogy a zsidók megkeresztelésével kapcsolatos eljárása, még ha az egyházi bíróság ezért el is marasztalta, ebben az ügyben enyhítő körülmény lehet. Végül nem sikerült az ügyben eljáró nyíregyházi népbíróságot meggyőzni Kiss ártatlanságáról, és 1947. november 17-én egyéves börtönbüntetésre ítélték őt.⁵⁶ Büntetését végül nem töltötte le teljesen, mert a köztársasági elnök 1948. január 31-én kegyelemben részesítette, aminek a végrehajtásáról azonban a debreceni népügyészség határozata csupán április 15-én kelt.⁵⁷

Kiss Pál 1961-ig szolgált tovább Gyűrén református lelkészként. Az általa megkezdett, a gégényi gyülekezet anyakönyvében található önéletrajzának utódja általi befejezéséből tudhatjuk meg, hogy nyugdíjba menetele után Darvason szolgált még egy ideig; Budapesten hunyt el 1968-ban.

206; Révész Imre levele Bereczky Alberthez, 1945. július 7. = RÉVÉSZ Imre: *Vallomások, Teológiai önéletrajz és válogatott kiadatlan kéziratok 1944–1949*, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1990, 81–83.

⁵⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára [a továbbiakban MNL HBmL] XXV. 1. 109. d. Nb. 100/1948.

⁵⁵ Erre utal Kiss Pál az 1947 augusztusában tett vallomásában: MNL HBmL XXV. 1. 109. d. Nb. 100/1948. Kiss Pál vallomása. 1947. Nü. 362. sz.

⁵⁶ MNL HBmL XXV. 1. 109. d. Nb. 100/1948. A Nyíregyházi Népbíróság ítélete. Nb. 101/1947. 2. sz.

⁵⁷ MNL HBmL XXV. 1. 109. d. Nb. 100/1948. A Debreceni Népügyészség határozata. 1948. Nü. 118/7. sz.

Függelék

Kiss Pál gégenyi református lelkipásztor levele Révész Imre püspökhöz⁵⁸

Főtiszteletű és Méltóságos Püspök Úr!

Zsidó vallású egyének megkeresztelése miatt 8-1944. sz. bírósági végzéssel fegyelmi eljárást méltóztatott ellenem intézve elrendelni és annak lefolytatására a közép-szabolcsi ref. egyházmegye bíróságát kiküldeni.

Ez az ügy még nem járt elintézésel.

Ellenben az azóta eltelt idő óta újból beleestem, jóhiszeműen és irgalomból véghezvitt zsidó-keresztelés bűnébe, ha azt bűnnek, vagy vétségnek lehet nevezni, hogy egy életét és családját menteni akaró szerencsétlen zsidó utolsó kétségbeesésében Krisztus palástjába fogódzik s a szent keresztséggel, melyet egy halálra menőnek szolgáltat ki az irgalmasságot, bűnbocsánatot hirdető lelkipásztor, vétkezik a református anyaszentegyházzal szemben.

Róma feldúlásakor, 410-ben Kr. u., amint Augustinusnál olvassuk, a vad és kegyetlen gótok leöltek mindenkit, de azokhoz kegyelmesek voltak, akik Krisztus templomába menekültek, akár keresztyének, akár pogányok voltak, irgalmaztak.⁵⁹ Az öntudatlan csecsemőket, nem kutatjuk, hogy milyen szülőknek a gyermekei vagy hogy mivé fog fejlődni, hitehagyóvá-e, vagy hazaárulóvá vagy éppen rablógyilkossá, megkereszteljük. Az emberevő pápuák közzé misszionáriusokat küldünk, és azok boldogan keresztelnek meg akár gyermeket, akár felnőtteket, akik kijelentik, hogy ők Krisztusban hisznek.

Az én megbocsátó Uramtól, Krisztustól, azt tanultam, hogy azonnal, haladéktalanul kell segíteni embertársunkon, mindent kockára vetve. Az irgalmas samaritánus örök-szép példája erre tanított.⁶⁰ A legszebb istentisztelet az irgalmasság és aki irgalmasságot gyakorol, irgalmasságot nyer.⁶¹

Nem tudom összegeyztetni lelkiismeretemmel, hogy bárkit is, aki hozzám fordul, akár szívből, akár színből, elutasítsak, és azt mondjam neki: „jőjj egy év múlva, vagy egy félév múlva és akkor megkeresztellek, akkor kész vagyok megmenteni téged.” Én nem keresem ezeket az alkalmakat, de ha valaki hozzám jön, kétségbeesetten, utolsó menedékbe kapaszkodva, nem bírom elutasítani. Sőt a rendkívüli helyzetekben úgy érzem hogy rendkívüli dolgot is végre lehet vinni, sőt a lelkésznek végre kell hajtani, ha az krisztusi parancsból táplálkozik. Bár megtanultam az engedelmességet felsőbb hatóságaim iránt, de most, ennél a kérdésnél, nagyra becsült és általam mélyen tisztelt felettes

⁵⁸ A fogalmazvány jelenleg a Bodoky–Biberauer-gyűjtemény állományában található. Köszönöm Kósa Lászlónak, hogy felhívta a figyelmemet erre a fontos dokumentumra és Csanády Andrásné Bodoky Ágnesnek, hogy hozzájárult a közléséhez. A szöveget betűhíven közlöm, csupán az egyértelmű elírásokat javítottam, továbbá az esetleges értelemzavaró hibákat, illetve a magánhangzók rövid/hosszú változatait igazítottam a mai helyesíráshoz.

⁵⁹ Vö. Szent ÁGOSTON: *Isten városáról*, I., ford. Földváry Antal, Kairosz, Budapest, 2005, 62–64.

⁶⁰ Lásd Lk. 10:25–37. (A bibliai igehelyek megadásánál a protestáns bibliakiadásokban megszokott rendszert használom.)

⁶¹ Vö. Mt. 5:7.

hatóságaim szigorú, de mégis atyai, a jelen idők szülte, de isteni végzés ítéletét hordó helyzetben, komoly rendelkezéseket, intelmeket, tanácsokat adtak, mellyekkel tiltottak, óvtak, intettek, zsidó nemzetiségű egyének megkeresztelésétől, rendeleteivel legjobb belátásom ellenére is összeütközésbe jöttem, azokra nem hallgattam, azokat kellő figyelembe nem vettem, hanem azok ellenére zsidó egyéneket kereszteltem. A legutóbbi cselekményt 1944. április 28-án követtem el egy nálam jelentkező Mózer Ferenc nevű 48 éves egyénnel, akinek felesége Garay Zsuzsanna öskeresztyén nő, evangélikus vallású, aki kért, sírt, rimánkodott, hogy férjét kereszteljem meg, hogy ő is református vallásra tér és égre-földre fogadkozott, hogy a legbuzgóbb, legjobb reformátusok lesznek, csak mentsem meg a férjét a megkereszteléssel, vegyem fel a református egyház tagjai sorába. Óra számra tiltakoztam, hivatkoztam fegyelmi esetemre, hogy nem lehet, nem szabad, éppen nekem megkeresztelni, de mikor elutasítottam, a férfi könnyre fakadt, a nő ájultozott, hogy kétszer is ki kellett vezetni a szabad levegőre, majd arra hivatkoztak, hogy 2 ember életnek a megmentéséről van szó, ne legyek irgalmatlan, mentsem meg az életüket, döntöttem végül nagy lelki harc után, hogy jó, legyen, történjen velem bármi, megkereszteltem s reggel 9 óra tájtól délután 4 óra tájig, egy negyed órai ebédelési időt leszámítva, foglalkoztam velük, hogy a református vallás igazságát velük megismeressem. Végül délután 4 óra tájban Mózer Ferencet megkereszteltem. Ez Csongrádon 1896. jan. 23-án született. Magyar érzését, keresztyéni gondolkozását előttem mindenképpen bizonyította s ezt velük jött harmadik személy, aki magát Obloczki Mihályné nyíregyházi anyakönyvi hivatalnoknőnek mutatta be, s buzgó reformátusságára hivatkozott, bizonyította azzal, hogy neki Mózerné unokatestvére és minden vágya az, hogy református legyen az egész család. A megkeresztelés tényét szabályszerűen bevezettem a keresztelési anyakönyvbe és arról szabályszerű keresztelési bizonyítványt adtam. Ennek ellenére Mózert elvitték a gettóba. Most, innen kezdődik aztán, ami engemet megintgat abbéli hitemben, hogy én kifogástalan szellemi képességű és akaratú, a lelkiismeretemen alkalmas ember vagyok, hogy mind az az irgalmasság, jó akarat, segítő készség, mely bennem általában mindenkivel szemben megnyilatkozik, nem régi súlyos betegségeknek következménye, amely idegrendszeremnek nagyfokú meggyengítésével, szellemi képességemnek fogyatkozásával, akaraterőm aláhanyatlásával, a dolgok biztos megítélésének kellően mérlegelni nem tudásával jelentkezik. Mert csakis így lehet megérteni, hogy az irgalmasságban odáig mentem, hogy amikor dr. Obloczki Mihályné áldozócsütörtökön hozzám autóval Nyíregyházáról kijött s elmondta, hogy Mózer a gettóban van, a keresztlevelet a rendőrség nem fogadta el és mindenféle hazudozással – most látom utólag – sírva-könyörögve rábeszélni igyekezett, hogy adjak más keresztlevelet, ne április 28-iki kelettel, hanem korábban keltezve, mert ezt tanácsolták neki a rendőrségen stb. stb. bárgyú módra felültem neki és részint, hogy lerázzam a nyakamról, részint, hogy az esetleges tragikus végzetben, mely Mózerre és feleségére vár, részes ne legyek, lelkiismeretem ellenére belementem ebbe a sajnálatos megtévesztésbe minden tiltakozásom ellenére, kiadtam dr. Obloczkinénak a kért keresztlevelet április 2-ikáról keltezten. A nevezett nőnek meghagytam, hogy csakis abban az esetben használja fel, ha az valóban életmentést jelent. Úgy gondoltam ugyanis, hogy életmentésből elkövetett

kisebb szabálytalanság, törvénysértés, mentesít a bűnösség, a büntetés alól s nem tulajdoníttatik a mentő szándékú törvénysértő terhére. A nyíregyházi rendőrség azonban, amikor máj. 18-ikán, vagy 19-ikén dr. Obloczkiné a keresztlevéllel újból jelentkezett, vagy esetleg Mózerné, azt már nem tudom, hogy melyik, gyanút fogott és nyomoztatni kezdte az ügyet és az én vallomásom alapján, csakhamar világosságra derült, hogy dr. Obloczkiné Bende Julianna szélhámos és hogy engemet, hiszékeny, akaratgyöngye embert beugrattak, rászedtek, eláltattak és ma már úgy látom, hogy rajtam keresztül akarják gonosz és csalfa eljárások miatti bűnösségüket enyhíteni és rágalmazásaikkal, hazugságaikkal engemet akarnak még jobban befeketíteni, csak hogy ők mentesüljenek. Az ügy jelenleg a nyíregyházi rendőrhatóság előtt zajlik. Nevezett nők fogva vannak. Engemet a csendőrség kihallgatott, az ügyre vonatkozó vallomásomról jegyzőkönyvet és nyilatkozatot vett és azokat beterveztette. Az ellen tiltakozok, hogy engemet aljas, haszonleső szándék vezetett volna, az egész zsidó-keresztelési ügyben, vagy hogy engemet megfizettek volna, vagy megvesztegettek volna. Az én részemre, saját céломra nem fizettek és nem adtak és nem ígértek sem előtte, sem utólag semmit. A kereszteléskor tiltakozásom, akaratom ellenére, távozáskor tettem le, hogy kicsoda, biztosan nem tudom, mert én a küszöbön tessékelttem őket kifele és nem néztem oda, az íróasztalra 110 P-t, s talán Mózerné mondta, hogy fordítsam valamilyen missziói célra, szegényalapra. A második alkalommal pedig „dr. Obloczkiné”-től egyetlen fillért sem fogadtam el semmilyen célra sem, sőt azt a leghatározottabban visszautasítottam.

Tudom, hogy súlyosan vétettem a zsinati rendtartás, Főtiszteletű Püspök Úr atyai szigorúságú, Esperesem testvéri szeretetből fakadó rendelkezése, komoly figyelmeztetése és szóbeli intése ellen, hogy szembehelyezkedtem a mai világ közfelfogásával, zsidóvesztő szándékával legjobb meggyőződésem, belátásom ellenére, mert felettem úrrá lett az a talán téves értelmezése a krisztusi szeretetnek, irgalomnak, amely azt parancsolja: legyetek irgalmasok, bocsássátok meg egymásnak bűneiteket, áldjátok még ellenségeiteket és jót tegyetek azokkal, akik titeket üldöznek és kergetnek.⁶² Úrrá lett rajtam 25 éves ígehirdetésem alatt ajkamról számból fakadó sok sok ige ereje, szépsége és gazdagsága, amely szerint próbáltam magam is élni és cselekedni. A bűnösnek megbocsátani, a gonoszt megtéríteni, a hamisat igazítani.

Főtiszteletű Püspök Úr! Tudom, hogy elkövetett hibámmal fegyelmi esetemet súlyosbítottam, úgy, hogy engemet Istenen kívül és Krisztuson kívül senki sem fog védelmébe venni. Főtiszteletű Püspök Úr védelmére sem számítok, mert rendeletében azt méltóztatott nyilvánítani, hogy az ilyen vétséget elkövetőt „sem szándékában, sem módjában” nincsen megvédelmezni. Ezért nyugodtan várom a reám lesújtó fegyelmi büntetést és a világi bíróság ítéletét. Tudom, hogy az, éppen a keresztyéni indokokból elkövetett vétség miatt nem lehet olyan súlyos, hogy el ne hordozzam, hogy a sereg enyhítő körülménynél fogva az csak felmentő lehet, ha mélyére lát a dolgoknak. Ennek ellenére, levonva magam lelkiismeretének tanulságait, a jelenlegi embergyilkos időkben a lelkeszi szolgálatra képtelen voltomat s az E. T. IX.-ik törvénycikk 9 §-a a) pontjára hivatkozással 1945.

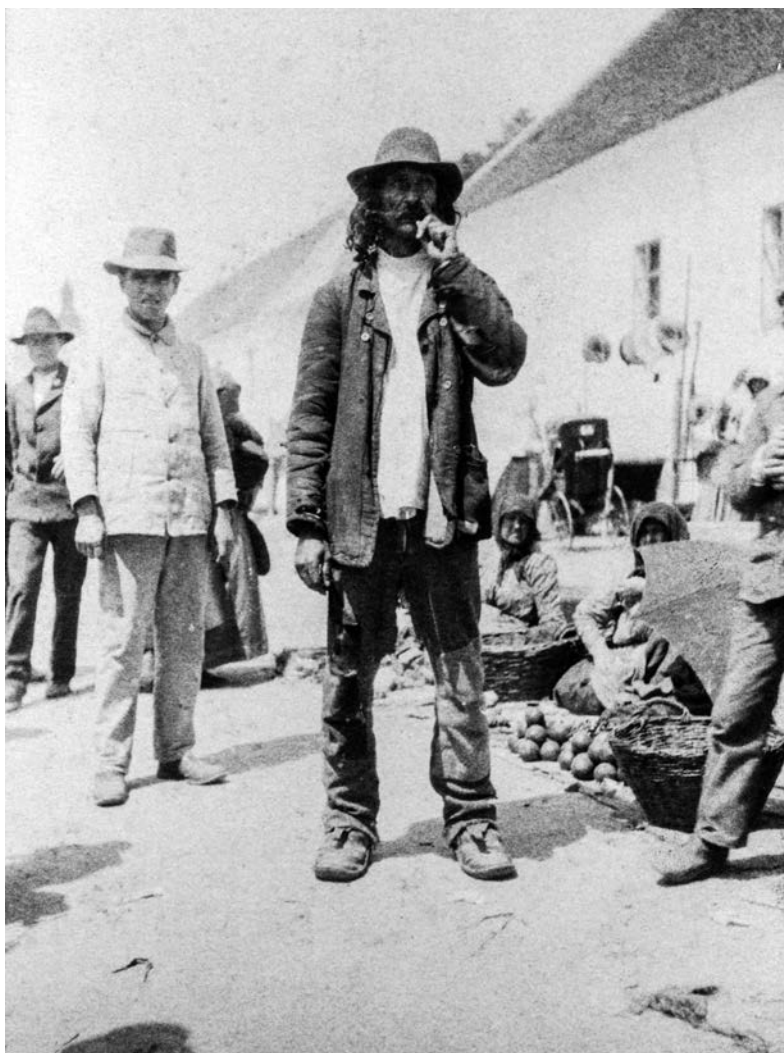
⁶² Lk. 6:37; Lk. 6:27–28, 35.

január 1-i hatállyal nyugdíjazásomat kérem, hogy átadjam helyemet olyan erős akaratú szolgának, akinek elég erős az idegrendszere a mai időkben prédikálni Krisztus irgalmát és van akaratereje irgalmasságot nem gyakorolni.

Gégény, 1944. május 24.

Mély tisztelettel

Kiss Pál
ref. lelkész

Vásároló cigány, Zombor (Sombor), 1907 előtt (Néprajzi Múzeum, F 8501)